

/ Т. Маурер // Из истории русской интеллигенции : Сборник материалов и статей к 100-летию со дня рождения В. Р. Лейкиной-Свирской. – С.Пб., 2003. – С. 273–301.

Одержано редакцією 20.01.2014
Прийнято до публікації 15.05.2014

Аннотація. *Драч О. А. Современные историко-образовательные исследования: традиции и новации методологии. Проанализированы современные историко-образовательные исследования на постсоветском пространстве. Основное внимание уделено проблеме использования методического инструментария исследователя для изучения вопросов истории образования.*

Ключевые слова: *история образования, историко-образовательные исследования, методы научного исследования*

Summary. *Drach O. Modern historical educational researches: methodological traditions and innovations. The article analyzes the modern historical and educational researches on the territory of post USSR area. Main attention is paid to the problem of methodological instruments and the questions of the history of education. History of education as a part of educational and historical studies has changed a lot. This transformation can be seen in such directions as expansion of the scientific fields: dismissal of the political ideology and imaginative academic of the historical and educational research; the expansion abilities of the interdisciplinary researches of education without description that ignores analyze and systematization; research of the innovative aspects of educational studies; necessity of perception of the past by pedagogical community; popularization the results of educational research by the way of creation the national historically educational direction. The gnoseology doctrine of nonclassic humanity disciplines was built on the influence of postmodern tendencies. It is based on the ideas of disclaiming of the authority, monism, ideas of the plurality of the world, revelation and procedural endlessness of its perception, accentuating on the activity of explorer not on the study of common processes, but on the individual, the «phenomenal style» of perception.*

Key words: *history of education, historical and educational research, methods of scientific research*

УДК 930.1:37(09):94(470+571)«18»

Н. М. Борисенко

НАРОДНА ОСВІТА В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: РАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Анотація. *У статті висвітлено доробок радянських дослідників щодо стану народної освіти в Російській імперії. Основну увагу приділено сформованим підходам до аналізу урядової політики в сфері початкової освіти, просвітницької місії православного духовенства, навчально-виховних завдань народних шкіл, а також усталеним в радянській історичній науці стереотипам, що почасти і донині присутні в наукових дискурсах.*

Ключові слова: *народна освіта, радянська історіографія, Російська імперія*

Постановка проблеми. Протягом всієї історії людства освіті належала надзвичайно важлива соціальна функція – сприяння раціональному осмисленню та поясненню дійсності, пристосуванню людини та суспільства до змін, забезпечення наступності суспільного розвитку на основі гармонійного поєднання традиції та новачії, соціалізація нових поколінь шляхом передачі їм історичного досвіду поколінь попередніх, збереження її національно-культурної ідентичності. Освіта є важливим елементом існування свідомої нації, подальшого розвитку і прогресу держави. Вивчення досвіду організації народної освіти в умовах модернізації та побудови основ ринкової економіки середини ХІХ ст. в Україні набуває актуальності та важливого значення для врахування особливостей її формування та розвитку при побудові сучасної системи шкільництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Притаманна розвитку історичних досліджень доби перебудови і постперебудови тенденція відходу від надмірної ідеологізації та руху до врівноважених і компетентних досліджень з освітянської тематики простежується і в історіографії досліджуваної нами теми. За період незалежності активно розгорнувся дослідницький пошук з питань історії освіти в дожовтневий період, що знайшло вияв у зростанні кількості дисертаційних праць, захищених у суверенній Україні. Серед них виділя-

ються досить цікаві дослідження С. Стельмаха, А. Гуза, В. Курченко, Л. Дровозюка, Р. Гавриш, О. Мармозової, О. Драч, В. Перерви, С. Жукова, присвячені просвітницькій діяльності земських установ, урядовій політиці в галузі народної освіти в Україні, складу учителів початкових шкіл, у тому числі й у регіональному вимірі [1–9].

Метою даної статті є аналіз наукового доробку дослідників радянської доби з проблеми народної освіти в Російській імперії, з'ясування сформованих концептуальних підходів до вивчення теми в радянській історіографії.

Виклад основного матеріалу. У перші десятиліття побудови радянського суспільства на теренах СРСР кількість наукових публікацій і узагальнюючих досліджень з питань історії школи помітно зменшується. Окреслений період історіографії досліджуваної проблеми характеризується домінуванням комуністичної ідеології, яка впливала на всі суспільні процеси і визначала основні напрямки наукових досліджень. Тоталітарна політична система радянського періоду контролювала діяльність усіх державних і громадських організацій, установ, що зводило нанівець самостійний пошук дослідників. Проблематика робіт науковців, в основному, пов'язана з актуальними завданнями будівництва нової радянської моделі освіти і має конкретно-історичний характер. Центральними темами праць цього періоду стали трудова школа і позашкільна освіта як необхідна умова швидкого піднесення освітнього і культурного рівня країни [10–13].

У 20–30-ті рр. з'явилися переважно публікації в періодичній пресі, які мали описовий і мемуарний характер. Вони не відрізнялись глибиною наукового аналізу, а містили, в основному, критику дореволюційних освітніх закладів, установ. Як узагальнюючі праці цього періоду, слід відзначити роботи М. Чехова, Є. Мединського. У своїй роботі М. Чехов підсумовує діяльність основних типів початкової школи в Російській імперії, подає їхню чітку класифікацію, аналізує основні тенденції розвитку [14]. Найбільш значущою роботою цього періоду є праця Є. Мединського з історії педагогіки [15]. Він докладно аналізує основні етапи розвитку системи народної освіти до 1917 р. Разом з тим, робота витримана в дусі ідеологічної концепції безкомпромісного атеїзму. Є. Мединський категорично оцінив розквіт церковно-шкільного будівництва як «педагогічну реакцію», що відбувалася в контексті наростання шкільних контрреформ. Оцінки шкільної політики та провідних тенденцій педагогічної думки автором подані в руслі офіційної точки зору вищого партійного керівництва й ідеологічних стереотипів радянської історичної науки.

Разом з тим, варто зазначити, що в СРСР інтерес дослідників до освітньої діяльності православної церкви не зникав. У 20–30-ті рр. ХХ ст. з'явилася низка робіт, присвячених різним аспектам діяльності церкви. Проте змінилися методологічні підходи до історичного дослідження, дослідники керувалися класовою, партійною, а отже, й атеїстичною позицією, яка передбачала винятково негативне сприйняття будь-якої релігії.

У 1924 р. була опублікована робота М. Лукіна «Церква й держава», у якій автор відзначив участь православної церкви в розвитку освіти тільки з метою збереження самодержавства [16]. У 1926 р. з'явилася публікація Б. Кандидова, у якій він критично оцінював роль і місце православної церкви в історії дореволюційної Росії [17]. У роботі С. Каменевої «Церква й освіта в Росії», що побачила світ у 1930 р., автор проаналізував типи навчальних закладів у дореволюційний період, згадавши і школи духовного відомства [18]. Проте до аналізу їх діяльності дослідник підійшов досить упереджено, акцентувавши увагу лише на недоліках церковнопарафіяльних шкіл.

У 1931 р. побачила світ монографія М. Нікольського «Історія російської церкви», що до певної міри не втратила свого значення й до нині [19]. Монографія містить чималий статистичний і фактографічний матеріал щодо різних сторін життя православної церкви Росії в цілому, й окремих епархіях зокрема. Проте школи духовного відомства автор вважає непотрібними для населення. Аналогічно висвітлена роль церковних шкіл у роботі колишнього ленинградського митрополита М. Платонова, опублікованій у 1938 р. [20]. Як і всі вище згадані автори, він підкреслив факт навчання значної чисельності учнів у школах духовного відомства, однак наполягав, що навчальні заклади використовувалися церквою як засіб стримування трудящих від революції. Прикметно, що таку позицію офіційно висловив один з колишніх ієрархів російської православної церкви.

Після Другої світової війни було поновлено історичні дослідження з проблем народної освіти в дожовтневий період. Центром основних публікацій з даної теми став журнал «Ра-

дянська педагогіка» [21]. Основна проблема, яку досліджували, – організація навчального процесу напередодні лютневої революції 1917 р. Лише в середині 50-х рр. з'явилися перші узагальнюючі наукові монографії, які підсумували дослідницьку роботу повоєнного періоду. У них дослідниками подано досить цікаві фактографічні дані, статистику середніх і початкових навчальних закладів по Російській імперії та окремим регіонам, включно зі школами відомства православного сповідання.

Монографічне дослідження М. Константинова і В. Струмінського охоплює період початкового шкільництва з часів Київської Русі до 1917 р. [22]. Основну увагу в роботі приділено заходам уряду в 60–80-х рр. XIX ст. та діяльності земств у сфері народної освіти, розробці теорії і методики початкового навчання, зусиллям громадсько-педагогічного руху щодо покращення шкільного навчання. Інноваційність підходу М. Константинова, В. Струмінського полягає в зміні кута зору на процес поширення народної освіти в Російській імперії: не з позицій діяльності урядових інституцій, а як результат боротьби за школу передової громадськості. Разом з тим автори не змогли здолати упередженості в оцінках ролі церковнопарафіяльних шкіл.

Хід освітніх реформ у Російській імперії в контексті реформування шкільництва в 60-х рр. XIX ст. представлено у праці зnanого радянського дослідника історії освіти професора В. Смирнова [23]. Автор використав значний масив фактичного і статистичного матеріалу, що стало підставою детальної порівняльної характеристики проектів шкільного статуту протягом 1860–1863 рр. Цінність вищеназваних узагальнюючих праць полягає в тому, що вони дають можливість самостійно проаналізувати динаміку розвитку початкової освіти, визначити місце народних шкіл різних типів в освітньому процесі і поширенні грамотності серед населення.

Окрему групу робіт становлять праці, у яких висвітлено народну школу в кількісних показниках. Щонайперше відзначимо цікаву статтю А. Рашина, опубліковану в 1951 р. [24]. Вона дає можливість вивчати поширення і популярність різних типів початкових шкіл у різних регіонах Російської імперії, у тому числі і церковнопарафіяльних. Підсумком кропіткої дослідницької роботи автора стала монографія, яка репрезентує статистику і динаміку поширення грамотності в імперії протягом ста років [25].

У 1964 р. опублікована монографія І. Богданова, присвячена питанням грамотності й освіти в дореволюційній Росії й СРСР [26]. Вигідно вирізняє роботу наявність чималого статистичного матеріалу, що розкриває стан грамотності в Російській імперії за даними перепису 1897 р. Прослідковуються зміни в рівні грамотності до 1916 р. Ці праці стали вагомим внеском у дослідження поставленої проблеми.

Антирелігійна та атеїстична кампанія 60-х рр. XX ст. сприяла появі праць, у яких негативно оцінювалась роль православної церкви та системи церковнопарафіяльних шкіл у дореволюційній Росії [27, 28]. Безумовно, в цих публікаціях було й ідеологічне забарвлення. Особливо це проявляється у працях Є. Грекулова. У 1962 р. вийшла невелика за обсягом монографія з достатньо характерною назвою – «Православна церква – ворог освіти». У роботі проаналізовано участь церкви та духовенства в навчальному процесі освітніх закладів різного типу в Російській імперії, у тому числі й церковнопарафіяльних шкіл. Позитивними зрушеннями в дослідницьких підходах можна вважати наявність типології церковнопарафіяльних шкіл, кількісної динаміки шкіл Міністерства народної освіти та Святого Синоду, чисельності учнів у них, обсягів фінансування закладів з державної скарбниці. Разом з тим, об'єктивна оцінка ролі й місця церковних шкіл у системі початкової освіти у праці Є. Грекулова відсутня.

У 70–80-ті рр. XX ст. активізувалися студії з історії просвітительства і початкової освіти в Російській імперії. Незважаючи на застійний період, саме в цей час вийшли найбільш ґрунтовні роботи радянських істориків з досліджуваної теми. Серед них монографії І. Оржеховського, П. Зайончковського, які висвітлюють шкільну політику російського уряду другої половини XIX ст. у контексті його внутрішньої політики, аналізують основні чинники, що її визначали [29–31]. Ці ж питання порушують у статтях Л. Камоско, О. Бородін, М. Зейфман, Т. Колчина [32–36]. Безпосередньо проблема народної освіти дореволюційного періоду знайшла висвітлення в роботах О. Ососкова, В. Величкіної, М. Кузьміна, Г. Жураковського, В. Куманьова [37–42]. Автори досліджують організацію початкової освіти в Російській імперії, розглядають діяльність різних типів народних шкіл, ефективність і результативність цієї роботи.

У монографічному дослідженні М. Кузьміна розглядаються питання історії та змісту роботи середніх і нижчих професійних навчальних закладів [37]. Окремі розділи присвячено історії спеціальних курсів і класів при загальноосвітніх навчальних закладах, а також жіночій професійній освіті імперської доби. Варто наголосити, що М. Кузьміну вдалося уникнути стереотипів негативних оцінок дореволюційного шкільництва, що дало можливість розкрити роль і значення цих навчальних закладів для підготовки вчительських кадрів.

У спецкурсі для студентів педагогічних інститутів, розробленому А. Ососковим, розглядалися найбільш важливі питання початкового навчання в Російській імперії протягом 1860–1917 рр. [40]. У праці виокремлено напрями теоретичної і практичної роботи кращих педагогів того часу К. Ушинського, М. Корфа, М. Бунакова, В. Вахтерова. А. Ососков ґрунтовно розглядає новий тип народної школи, що з'явився наприкінці XIX ст. – двокласної початкової школи, аналізує навчальні плани земської початкової школи початку XX ст. Цінністю праці є наявність значної кількості статистичних даних та фактичного матеріалу.

Новим явищем цього періоду стала поява дисертаційних праць, в яких на загальноукраїнському та регіональному рівнях досліджувалась проблема початкової шкільної освіти в період 1861–1917 рр. [43]. І хоча ці праці певною мірою не позбавлені основних недоліків того часу (суб'єктивні нашірування, вузька джерельна база, певна ідеологізація), їх поява відіграла позитивну роль у вивченні й аналізі питань розвитку початкової школи.

Проблеми початкової освіти в Україні розкривають й у досить змістовних статтях О. Удод, В. Шандра, В. Борисенко [44–51]. У них докладно розглядаються різні аспекти розвитку шкільної мережі в дореформений період. Це сприяло і появі перших монографічних досліджень з проблем народної освіти в Україні у дорадянський період. Проблеми шкільної освіти в регіонах України, підняті Р. Родіним [52], В. Борисенком [53], незважаючи на певні ідеологічні стереотипи, мають суттєве наукове значення. Організацію початкових шкіл для дітей робітників розглядав В. Кізченко [54].

З середини 70-х рр. XX ст. виходить низка праць Е. Дніпрова, Ф. Панахіна, Б. Тебієва з історії школи, підготовки вчительських кадрів, громадсько-педагогічного руху та професійної освіти другої половини XIX ст. у Російській імперії [55–61]. Активну роботу з вивчення усіх аспектів дореволюційної народної школи та педагогічної думки проводив у 70–80-х рр. XX ст. Е. Дніпров у Науково-дослідному інституті педагогіки при Академії педагогічних наук СРСР. У 1979 р. ним підготовлено фундаментальний бібліографічний покажчик радянської літератури з історії школи та педагогіки в Російській імперії, що побачила світ протягом 1918–1977 рр. [55]. Варто наголосити, що це перша і допоки єдина масштабна спроба систематизації та узагальнення досліджень з історико-освітньої проблематики шкільництва імперської доби.

На сторінках цілого ряду збірників наукових праць, підготовлених в Інституті педагогіки за редакцією Е. Дніпрова, досліджуються маловідомі аспекти діяльності школи Російської імперії напередодні революції 1917 р. [62–64]. Характерними рисами даних робіт є достатня джерельна база та критичний підхід до досліджуваних проблем.

Розпочинається випуск серії узагальнюючих нарисів з історії школи і педагогічної думки народів СРСР (останній випуск побачив світ у 1991 р.), у яких подано цінний теоретичний і фактичний матеріал з історії розвитку вітчизняної освіти з найдавніших часів до кінця XIX ст. [65; 66]. У них всебічно, із залученням достатньої джерельної бази, аналізується урядова політика щодо народної освіти та початкової школи, дається детальна класифікація і характеристика основних типів народних училищ. В окремому розділі проаналізовано стан загальноосвітньої школи в Україні, роль громадськості та педагогів у її розвитку.

Перехід до гласності відкрив шлях до закритих раніше бібліотечних, музейних, архівних спеціальних відділів збереження, розпочалось активне вивчення заборонених раніше тем, застосовуються нові концепції, що сприяло появі праць, підготовлених з використанням нових підходів.

Кілька публікацій присвячується питанням народної освіти в регіонах України в дожовтневий період [67]. З нових позицій аналізується роль земських установ у розвитку початкової освіти [68]. Висвітлюється роль сільських учителів у революційних подіях 1905–1907 рр. [69].

Таким чином, історіографічний огляд літератури з проблем народної освіти в Російській імперії засвідчує наявність чималого масиву літератури з теми. Особливу цінність являють узагальнюючі праці, створені авторськими колективами відомих дослідників і присвячені історії школи та педагогічної думки досліджуваного періоду. Вагомим досягненням цього періоду є звертання до аналізу шкільництва в Україні. Разом з тим радянські дослідники

розглядали становлення та розвиток шкільництва винятково у контексті класової боротьби. Огульної критики зазнавала система шкіл відомства православного сповідання. Притаманна розвитку історичних досліджень доби перебудови тенденція відходу від надмірної ідеологізації та руху до врівноважених і компетентних досліджень з освітянської тематики простежується і в історіографії досліджуваної нами теми.

Список використаної літератури

1. Стельмах С. П. Политика самодержавия в области народного образования на Украине в 60–90-х гг. XIX в. : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.02 / С. П. Стельмах. – К., 1991. – 19 с.
2. Гуз А. М. Культурно-освітня діяльність земств в Україні (1864–1914) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / А. М. Гуз. – К., 1997. – 24 с.
3. Курченко В. В. Діяльність земств України у розвитку освіти (1864–1914 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / В. В. Курченко. – Х., 1997. – 185 с.
4. Дровозюк Л. М. Освітня діяльність земств Правобережної України (1904–1920 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Л. М. Дровозюк. – К., 1998. – 20 с.
5. Гавриш Р. Л. Шкільна діяльність земського самоврядування на Лівобережній Україні в 1865–1919 роках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Р. Л. Гавриш. – Х., 1999. – 18 с.
6. Мармозова О. І. Просвітницька діяльність земств в Україні (кінець XIX – початок XX ст) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. І. Мармозова. – Донецьк, 1998. – 180 с.
7. Драч О. О. Розвиток початкової освіти в Україні (1861–1917 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / О. О. Драч. – Х., 2002. – 17 с.
8. Перерва В. С. Історія шкільництва в містах і селах Київщини XIX – початку XX ст. / В. С. Перерва. – Біла Церква : Вид. О. Пшонківський, 2008. – 672 с.
9. Жуков С. М. Земські школи Харківської губернії (1865–1919 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / С. М. Жуков. – Х., 2012. – 19 с.
10. Трудовая школа в свете истории и современности / под ред. М. М. Рубинштейна, 1924. – 238 с.
11. Фортунатов А. А. Теория трудовой школы в ее историческом развитии / А. А. Фортунатов. – М. : Госиздат, 1925. – 374 с.
12. Зеленко В. А. Практика внешкольного образования в России / В. А. Зеленко. – М. : Госиздат, 1923. – 245 с.
13. Медынский Е. Н. Энциклопедия внешкольного образования : в 3 т. / Е. Н. Медынский. – М. : Госиздат, 1923–1925.
14. Чехов Н. Типы русской школы в их историческом развитии / Н. Чехов. – М. : Изд. т-ва «Мир», 1923. – 150 с.
15. Медынский Е. Н. История русской педагогики до Великой Октябрьской социалистической революции / Е. Н. Медынский. – М. : Учпедгиз, 1938. – 510 с.
16. Лукин Н. М. Церковь и государство / Н. М. Лукин. – М. : Госиздат, 1922. – 51 с.
17. Кандидов Б. П. Церковь и 1905 год / Б. П. Кандидов. – М. : Атеист, 1926. – 123 с.
18. Каменев С. А. Церковь и просвещение в России / С. А. Каменев. – М. : Безбожник, 1930. – 201 с.
19. Никольский Н. М. История русской церкви / Н. М. Никольский. – М. ; Ленинград, 1931. – 448 с.
20. Платонов Н. Ф. Православная церковь в борьбе с революционным движением / Н. Ф. Платонов // Ежегодник Музея истории религии и атеизма. – М. ; Ленинград, 1960. – Вып. 4. – С. 103–209.
21. Львов К. И. Совместное обучение в прошлом и настоящем / К. И. Львов // Советская педагогика. – 1945. – № 10; Тимофеев М. Г. Совместное и раздельное обучение в прошлом и настоящем / М. Г. Тимофеев // Советская педагогика. – 1945. – № 4; Королев Ф. Ф. Народное образование в России накануне февральской революции 1917 года / Ф. Ф. Королев // Советская педагогика. – 1951. – № 12; Февральская революция и народное образование // Советская педагогика. – 1952. – № 2.
22. Константинов Н. А. Очерки по истории начального образования в России / Н. А. Константинов, В. Я. Струминский. – М. : Учпедгиз, 1953. – 271 с.
23. Смирнов В. З. Реформа начальной и средней школе в 60-х годах XIX века / В. З. Смирнов. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1954. – 310 с.
24. Рашин А. Г. Грамотность и народное образование в России в XIX – начале XX в. / А. Г. Рашин // Исторические записки. – 1951. – № 37. – С. 29–36.
25. Рашин А. Г. Население России за 100 лет (1811–1913) / А. Г. Рашин. – М. : Госстатиздат, 1956. – 352 с.
26. Богданов И. М. Грамотность и образование в дореволюционной России и в СССР / И. М. Богданов. – М., 1964. – 195 с.
27. Грекулов Е. Ф. Православная церковь – враг просвещения / Е. Ф. Грекулов. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1962. – 165 с.
28. Грекулов Е. Ф. Церковь, самодержавие, народ / Е. Ф. Грекулов. – М. : Наука, 1969. – 183 с.
29. Оржеховский И. В. Из истории внутренней политики самодержавия в 60–70-х годах XIX века / И. В. Оржеховский. – Горький, 1974. – 167 с.
30. Зайончковский П. А. Российское самодержавие в конце XIX столетия / П. А. Зайончковский. – М. : Мысль, 1970. – 444 с.
31. Зайончковский П. А. Кризис самодержавия на рубеже 1870–1880-х годов / П. А. Зайончковский. – М. : Изд-во МГУ, 1964. – 342 с.
32. Камоско Л. В. Деятельность министерства народного просвещения в конце 60-х годов XIX в. / Л. В. Камоско // Сборник научных работ аспирантов исторического факультета МГУ. – М., 1970. – С. 35–46.
33. Зейфман Н. В. Источники по истории правительственной политики в области образования в 1880-х годах

- и материалы по истории декабризма / Н. В. Зейфман // Записки отдела рукописей Государственной библиотеки им. В. И. Ленина. – М., 1972. – Вып. 33. – С. 5–36.
34. Бородин А. Государственный Совет и попытка Столыпина реформировать начальное образование / Н. А. Бородин // Вопросы истории. – Казань, 1975. – Вып. 8. – С. 82–86.
  35. Колчина Т. В. К вопросу о содержании образования в народных училищах по уставу 1828 года / Т. В. Колчина // О воспитании коммунистической личности в советской школе. – М., 1973. – С. 149–158.
  36. Колчина Т. В. Сельские приходские училища в 40–50-х годах XIX века в России / Т. В. Колчина // Педагогический вуз и сельская школа. – М., 1974. – С. 89–98.
  37. Кузьмин Н. Н. Низшее и среднее специальное образование в дореволюционной России / Н. Н. Кузьмин. – Челябинск, 1971. – 216 с.
  38. Куманёв В. А. Революция и просвещение масс / В. А. Куманёв. – М. : Наука, 1973. – 335 с.
  39. Ососков А. В. Вопрос о соотношении принципов всеобщности и обязательности начального обучения в III Государственной Думе / А. В. Ососков // Вопросы теории и истории педагогики. – 1973. – Вып. 4.
  40. Ососков А. В. Начальное народное образование в дореволюционной России (1861–1917) / А. В. Ососков. – М. : Просвещение, 1982. – 208 с.
  41. Жураковский Г. Е. Из истории просвещения в дореволюционной России / Г. Е. Жураковский. – М. : Педагогика, 1978. – 160 с.
  42. Величина В. И. Проблемы сельской школы в дореволюционных программах педагогики / В. И. Величина // Советская педагогика. – 1981. – № 10. – С. 113–117.
  43. Лысова С. И. Журнал «Русская мысль» как источник по истории народного образования на Украине в конце XIX – начале XX века (1895–1907) : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / С. И. Лысова. – К., 1970; Малиненко Н. И. Развитие образования в Правобережной Украине в конце XIX – начале XX века : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Н. И. Малиненко. – К., 1972; Полищук Н. С. Начальное и среднее образование на Правобережной Украине в 60–90-х годах XIX ст. : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Н. С. Полищук. – К., 1974; Борисенко В. И. Сельское начальное образование на левобережной Украине в 60-х – 90-х годах XIX в. : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / В. И. Борисенко. – К., 1976.
  44. Удод О. П. Початкова освіта на Україні наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. / О. П. Удод // Український історичний журнал. – 1969. – № 9. – С. 83–91.
  45. Удод О. Джерела з історії освіти на Україні наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. / О. П. Удод // Архіви України. – 1970. – № 4. – С. 75–77.
  46. Шандра В. С. Початкова та середня освіта в Києві в першій половині XIX ст. / В. С. Шандра // Архіви України. – 1980. – № 5. – С. 63–67.
  47. Шандра В. С. Початкова освіта у Києві у першій половині XIX ст. / В. С. Шандра // Радянська школа. – 1982. – № 3. – С. 87–90.
  48. Шандра В. С. Из истории развития образования во второй половине XIX в. (анализ фонда Управления Киевского учебного округа) / В. С. Шандра // Советский архив. – 1982. – № 4. – С. 52–54.
  49. Борисенко В. Й. Роль народної ініціативи в боротьбі за освіту селянства Лівобережної України у 1861–1900 рр. / В. Й. Борисенко // Вісник Київського університету. Серія Історія. – 1975. – № 17. – С. 15–19.
  50. Борисенко В. Й. Про стан освіти селян на Лівобережній Україні в пореформений період (1861–1900 рр.) / В. Й. Борисенко // Український історичний журнал. – 1975. – № 8. – С. 102–106.
  51. Борисенко В. Й. Архівні джерела про народну освіту на Лівобережній Україні (1861–1900) / В. Й. Борисенко // Архіви України. – 1982. – № 1. – С. 57–61.
  52. Родин Р. И. Народное образование на Правобережной Украине в 70–80 годах XIX века / Р. И. Родин. – К. : Наукова думка, 1969. – 64 с.
  53. Борисенко В. Й. Боротьба демократичних сил за народну освіту на Україні в 60–90-х роках XIX ст. / В. Й. Борисенко. – К. : Наукова думка, 1980. – 155 с.
  54. Кізченко В. І. Культурно-освітній рівень робітничого класу України напередодні революції 1905–1907 рр. / К. І. Кізченко. – К. : Наукова думка, 1972. – 162 с.
  55. Днепров Э. Д. Советская литература по истории школы и педагогики дореволюционной России 1918–1977 / Э. Д. Днепров. – М. : Педагогика, 1979. – 446 с.
  56. Днепров Э. Д. Церковь, самодержавие и народная школа во второй половине XIX века / Э. Д. Днепров // Вопросы истории педагогики. – М. : Педагогика, 1972. – С. 18–39.
  57. Днепров Э. Д. Социальный состав учащихся русской школы во второй половине XIX в. / Э. Д. Днепров // Советская педагогика. – 1976. – № 10. – С. 100–111.
  58. Днепров Э. Школа в России во второй половине XIX в. / Э. Днепров // Советская педагогика. – 1975. – № 9.
  59. Тебиев Б. К. Проблема внешкольного образования в общественно-педагогическом движении в России конца XIX – начала XX века / Б. К. Тебиев. – М. : Знание, 1984.
  60. Паначин Ф. Г. Педагогическое образование в России / Ф. Г. Паначин. – М. : Педагогика, 1979. – 250 с.
  61. Паначин Ф. Г. Учительские и революционное движение в России (XIX – н. XX вв.) : историко-педагогические очерки / Ф. Г. Паначин. – М., 1986.
  62. Народное образование и педагогическая мысль России кануна и начала империализма (малоисследованные проблемы и источники) : сб. науч. трудов / под ред. Э. Днепров. – М. : АПН РСФСР, 1980. – 294 с.
  63. Школа и педагогическая мысль двух буржуазно-демократических революций : сб. науч. трудов / под ред. Э. Д. Днепров. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1984. – 245 с.
  64. Школа России накануне и в период революции 1905–1907 гг. : сб. науч. трудов / под ред. Э. Д. Днепров, Б. К. Тебиева. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1985. – 220 с.
  65. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в. / под ред. А. И. Пис-

- кунова. – М. : Педагогика, 1976. – 600 с.
66. Очерки по истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX – начало XX века / под ред. Э. Д. Днепров. – М. : Педагогика, 1991. – 446 с.
67. Бугаєвич І. В. Питання народної освіти і педагогіки в часописі «Чернігівський листок» (1861–1863 рр.) / І. В. Бугаєвич, І. В. Зайченко // Радянська школа. – 1986. – № 9; Киян А. Ф. Київські недільні школи: До 130-річчя заснування / А. Ф. Киян, О. І. Киян // Радянська школа. – 1989. – № 10; Прокопенко І. Ф. История становления и развития народного образования на территории Харьковщины в дооктябрьский период (XIX – начало XX в.) / И. Ф. Прокопенко, Д. А. Кочат. – Х., 1990; Багалій Д. І. Історія Слобідської України: Освіта / Д. І. Багалій // Прапор. – 1989. – № 8.
68. Лещенко Н. Роль земських установ Правобережної України в розвитку початкової освіти / Н. Лещенко, І. Сесак // Український історичний журнал. – 1987. – № 1.
69. Михайлюк О. Г. Сільські народні вчителі у революційній боротьбі українського селянства в 1905–1907 рр. / О. Г. Михайлюк // Радянська школа. – 1987. – № 4.

Одержано редакцією 21.01.2014

Прийнято до публікації 15.05.2014

Аннотація. *Борисенко Н. Н. Народное образование в Российской империи: советская историография проблемы. В статье освещены наработки советских исследователей о состоянии народного образования в Российской империи. Основное внимание уделено сложившимся подходам к анализу правительственной политики в сфере начального образования, просветительской миссии православного духовенства, учебно-воспитательным задачам народных школ, а также сформированным в советской исторической науке стереотипам, частично присутствующим в научных дискурсах и сегодня.*

Ключевые слова: *народное образование, советская историография, Российская империя*

Borysenko N. Public education in Russian Empire: Soviet historiography of the problem. *In the article the investigation of the Soviet researchers of the public education is described. Main attention is paid to the methods of the analyze of the state policy in the sphere of the primary education, the mission of orthodox clergy, educational institutions and the main widespread soviet stereotypes that are present in the historical study nowadays. Mentioned period of the historiography of the problem is characterized by the domination of communist's ideology, which had influence on all social processes and determined the main directions of scientific research. The main issues of the researchers were connected with actual tasks of building of new soviet model of education and had historical character. The key topics of that period were working schools and extracurricular education as necessary condition of rapid success of educational and cultural level of the country. The peculiar for the historical development researches tendency of rebuilding and the recovering from idealization to the competent and neutral researches is also analyzed in historiographical aspect.*

Key words: *public education, Soviet historiography, Russian Empire*

ОАЕ 94(477) «194»

Т. В. Терещенко

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВА СФЕРА СЕЛА ЦЕНТРАЛЬНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВІДБУДОВИ (1943–1950 рр.) В ІСТОРІОГРАФІЇ

Стаття присвячена вітчизняній історіографії соціально-побутової сфери села центральних областей України в період відбудови (1943–1950 рр.)

Ключові слова: *радянська історіографія, сучасна вітчизняна історіографія, історія повсякденності, соціально-побутова сфера села, селяни, період відбудови*

Постановка проблеми. Особливої актуальності сьогодні в Україні набуває дослідження історії повсякденності, і, зокрема, повсякденності села в період відбудови. Це передбачає процес олюднення сільського побуту, психологізацію щоденного життя, вивчення ставлення сільського мешканця до побутових проблем, до влади, держави і суспільства в цілому через призму особистісного сприйняття умов життя.

Звернення дослідників до історії повсякденного життя допоможе змінити світоглядні орієнтири, змодельовати свій подальший шлях, зосередивши історичну науку на потребах людини, громадського суспільства, а не держави й економіки.